

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 30, 2012.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 30, 2012.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 30, 2012.

UDK 811.163.4'344(497.16)

Данијела РИСТИЋ*

О ГЛАСУ *x* И ЊЕГОВИМ СУПСТИТУЕНТИМА У ГОВОРУ ЛЕПЕНЦА (МОЈКОВАЦ) И РАВНЕ РИЈЕКЕ (БИЈЕЛО ПОЉЕ)

Анстракт: Рад се бави анализом најмаркантијег гласа у консонантском систему – гласа *x* и његових супституената на материјалу са дијалекатског подручја мојковачког Лепенца и бјелополске Равне Ријеке, које се налази на размеђи старијег и млађег штокавског дијалекта. Приказана је неједнака судбина гласа *x* у зависности од положаја у ријечи (иницијалног, медијалног или финалног), гдје се региструју примјери његовог чувања, потпуног губљења или пак супституције гласовима *v*, *j*, *φ*, *κ* и *z*. Пратећи судбину гласа *x*, посебно су разматрани и његови рефлекси у оквиру сугласничких група *xt* и *xv*. Иако смо, бавећи се овом проблематиком, испитивана дијалекатска подручја третирали као цјелину, у раду су посебно истицане честе додирне, али и поједине дивергентне црте. Такође, судбину сугласника *x* у лепеначком и равноријечком говору нијесмо посматрали изоловано, већ компарирањем са стањем у другим, мање или више сродним, досад изученим говорима на сјеверу Црне Горе.

Кључне ријечи: глас *x*, Лепенац, Равна Ријека, иницијална позиција, медијална позиција, финална позиција, супституенти *v*, *j*, *φ*, *κ*, *z*, сугласничке групе *xv*, *xt*

1. Граница источнохерцеговачког дијалекта, као што је познато, на сјевероистоку Црне Горе пролази кроз мојковачки и бјелополски крај – „обухвата Колашин и испуштајући Бијело Поље сече Лим јужно од Бродарева”¹. Својим положајем на размеђи старијег и мла-

* Сарадник у Институту за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, ЦАНУ

¹ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад 1956, 130.

Ћег штокавског дијалекта мојковачки Лепенац и бјелопољска Равна Ријека упућују на претпоставку да имају карактер прелазног говорног типа. Самим тим, ово дијалекатско подручје посједује богат потенцијал за дијалектолошка проучавања.

2. Село Лепенац налази се дванаест километара сјевероисточно од Мојковца. Границу на југу чини село Крстац и Тутићи, на сјевероистоку село Жари, а идући даље, Мијатово коло и Слијепач мост, који је уједно и граница која раздваја мојковачко од бјелопољског подручја.

На осмом километру пута од Бијелог Поља према Мојковцу, налази се Равна Ријека. Према казивању мјештана, границу Равне Ријеке на југоистоку чини Слијепач мост, на сјевероистоку село Крушево а даље ка сјеверу Рибаревине. Равној Ријечи припадају засеоци: Церово, Јабучно, Крушево, Ракита, Бојишта, Пали, Мајсторовина, Острелъ.

Природно је да су близина Лепенца и Равне Ријеке и чести контакти становништва утицали на то да многе изоглосе пређу из једне говорне области у другу, па ако изузмемо разлику у акцентуацији (Лепенац припада говорима са доминантно новоштокавском акцентуацијом, а Равна Ријека има доминантно брдски прогресивнији акценатски тип преношења), у већини осталих говорних карактеристика ово подручје можемо посматрати као цјелину, па и када је у питању судбина гласа *x*. Наравно, бавећи се овим гласом и његовим супституентима, у раду ћемо посебно истицати честе додирне, али и поједине дивергентне црте. Такође, судбину сугласника *x* у лепеначком и равноријечком говору нећемо посматрати изоловано, већ поредећи је са стањем у другим, мање или више сродним, досад изученим говорима на сјеверу Црне Горе.

3. У настојању да прикажемо судбину гласа *x* у лепеначко-равноријечком говору, овај глас ћемо посматрати у трима стандардним позицијама – иницијалној, медијалној и финалној. Тако ћемо добити преглед најважнијих особености испитиваних говорних подручја када је у питању овај, најмаркантнији глас у консонантском систему, на основу грађе сакупљене теренским истраживањима.

4. У свом знаменитом раду *О природи, развитуку и заменицима гласа x у говорима Црне Горе*, Радосав Бошковић истиче да црно-

горски говори у погледу судбине гласа *x* показују три основна типа: „...једни још чувају овај глас, други мјесто њега имају друге гласове, а трећи су га потпуно изгубили”².

Исто тако, проф. М. Јовановић наводи: „Познато је да нема ниједног црногорског говора који је у свим фонетским позицијама у ријечи учврстио изговор сугласника *x*. Насупрот, сугласник *x* у различитим говорима има неједнаку судбину, у зависности од положаја у ријечи (иницијалног, медијалног или финалног), сусједних гласова и морфолошких фактора његова судбина варира од говора до говора: или се у неким позицијама чува, у другим је опет изгубљен без трага, а у неким позицијама *x* је могло бити аперциповано другим гласовима”³.

Сагласје са датим наводима из литературе потврдила су и наша истраживања гласа *x* на говорним подручјима Лепенца и Равне Ријеке гдје *x*, у зависности од положаја у ријечи, има различиту судбину: чува се, губи се, или пак бива замијењено другим гласовима. Доста је утицаја и књижевног језика да је данас све већи број, поготово међу млађима, који чувају неизмијењен глас *x* у изговору. При томе, имали смо у виду чињеницу да је у неким подручјима изговор гласа *x* детерминисан и различитом конфесионалном структуром становништва – „изговор овог гласа основна је дистинктивна црта између говора муслимана и православних”⁴. Но, за наша испитивана подручја то није било од примарног значаја имајући у виду изразиту доминацију православног становништва. Ипак, не може бити искључен утицај бјелопољског муслиманског становништва на чување и изговор овог гласа на равноријечком подручју.

² Првом типу припадају говори непосредне околине Цетиња, тј. цијела Ријечка и Љешанска нахија као и дјелови Катунске нахије; типични представници другог типа јесу двије приморске области: дијалекат племена Мрковића и дијалекат села Зубаца, док трећи говорни тип, у којем глас *x* нестаје без икакве замјене, чине говори црногорских брда: Бјелопавлићи (уз спорадична чувања на крају ријечи у само неким категоријама, Куча и Пипера, и говор Подгорице са околином. Р. Бошковић: *О природи, развоју и заменицима гласа x у говорима Црне Горе*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград 1978, 7–8, 15.

Као што се види, у својој класификацији Бошковић није узео у обзир говоре источнохерцеговачког типа.

³ М. Јовановић, *Глас x на почетку ријечи у дурмиторским говорима*, V научни скуп „На извору Вукова језика”, Жабљак 2006, 47.

⁴ Исто, 47.

ГЛАС Х У ИНИЦИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

5. У доста случајева у говору Лепенца и Равне Ријеке глас *x* се у иницијалној позицији губи ($x > \emptyset$):

– испред самогласника:

àрамбаша (Л, РР); *àјдѹк* (Л, РР); нѐ бѝло òдит (Л); *àљи-не нáке кѹпѝо* (РР); је ли дѡбар *àбер?* (Л); у *àнс* га трѐбá (РР); иза *апсáнѐ* (Л); *ѝлáду пѹтá* (РР); *òћу, òће, òћеш* (Л, РР); *ѐктáр земљѐ* (РР); *òца* (РР); *àј, àјмо, àјте* (Л, РР); *ýчѝ* вѡда (Л);

– испред сугласника:

рбат ме бѡлѝ (Л); *ѹ лáд* (Л, РР); нѐмá ладдѡвинѐ (Л); скрѡз је *рáново* (РР); вѐликá ладндѡна (РР); *рáсова* кѡра (РР); нѐћу те *јá дѡвијек рáнит* (Л); *кукѹрузнѝ лѐб* (Л, РР).

Немогућност изговора гласа *x* објашњава се самом његовом природом у иницијалној позицији: она се доводи у везу са релативно слабијом артикулацијом некадашњег сугласника *x*, који је на почетку ријечи сведен врло често на просту, звучну ваздушну струју, на какву аспиранту, односно задњевеларно слабо *x*⁵.

Потпуна редукција иницијалног *x* одлика је и говора околине Колашина⁶, околине Пљеваља⁷, Пиве и Дробњака⁸, Ускока⁹. У говорима дурмиторског краја на мјесту гдје је изостављено иницијално *x* и испред вокала и испред сугласника умјесто *x* јавља се његов супституент *k*¹⁰. Ову појаву познаје и околина Пљеваља¹¹.

Међутим, није неуобичајено чути *x*, посебно од млађих информатора и то најчешће у ријечима страног поријекла: *харамбаша, хришћанство, Христ, храброс, храна, Херцеговина, херцеговачки, хаљина, хајка, хушкати* („наговарати”), *хаос*, и сл. И у говору око-

⁵ Р. Бошковић, *О природи и заменицима гласа x у говорима Црне Горе*, 9, 20.

⁶ М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Одјелење умјетности, књ. 2, ЦАНУ, Титоград 1981, 11.

⁷ Д. Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, Гласник Одјелења умјетности, књ. 8, ЦАНУ, Подгорица 1988, 83.

⁸ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938–1939, 34.

⁹ М. Станић, *Ускочки говор I*, СДЗБ, књ. XX, Београд 1974, 86.

¹⁰ Станић, *Ускочки*, 90, Вуковић, ГПД, 34.

¹¹ Ћупић, *Пљевља*, 84.

лине Колашина, иако је много обичније губљење гласа *x* у иницијалној позицији, ипак се од најпоузданијих информатора често чује¹². У околини Пљеваља изговор гласа *x* на почетку ријечи је израженији у ријечима оријенталног поријекла и обредној терминологији¹³. За разлику од тога, дурмиторски говори не познају изговор гласа *x* у иницијалној позицији¹⁴.

6. Појава гласа *x* секундарне природе није забиљежена ни у Лепенцу ни у Равној Ријеци. Стварање таквог гласа редуковане звучности и слабе артикулације, гласа који је, дакле, физиолошко-фонетског поријекла, биљежио је у говорима источне Херцеговине, много раније, Данило Вушовић – али искључиво у позицијама старијег *x*: **ajде*, **ajдук*, **акнути*, **артија*, **апсити*, **еглен*, при чему природа изговореног гласа *x* зависи и од акцента дате ријечи¹⁵.

7. У групи *xт-* код глагола *xтјети* имамо асимиловане облике: *xт->шћ-* у различитим морфолошким реализацијама: *шћети*, *шћак*, *шћасмо*, *шћео*, *шћела*, *шћаг*, *шћаваг* и сл. Овакве примјере биљеже и други проучаваоци сјеверноцрногорских говора¹⁶.

Паралелно егзистира и промјена *xт- >ст-* у примјеру *стџо*¹⁷:

стџо сам сврџит но нџмадок кџд (Л); *стџо* е и џн с нџма но нџмаде мџста (Л); *стџо* је бџгоми (РР); нџе *стџо* нџшта рџћ (РР).

8. Група *xв* у лепеначко-равноријечком говору даје *в* или *ф*, без обзира на то да ли се налази у иницијалној или медијалној позицији:

бџгу *фáла* (Л); *зафáли* му се (Л); *фàтати* (и *вàтати*) (Л, РР); кџд-гџд џе да га *џватџ* (Л); *јá* џу да *привàтџм* (РР); *пџфатали* су иг (Л); нџ мџгу *јá тџ дџфатит* (Л); нџ умџдџ се ни

¹² Пижурџца, *ГОК*, 80.

¹³ Ћупић, *Пљевља*, 84.

¹⁴ Вуковић, *ГПД*, 34, Станић, *Ускочки*, 86.

¹⁵ Д. Вушовић, *Диалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 20.

¹⁶ Вуковић, *ГПД*, 34; М. Станић, *Ускочки*, 93; Ћупић, *Пљевља*, 84.

¹⁷ *Стџо* је забиљежено и у говору колашинске зоне (Пижурица, *ГОК*, 70), Пиви и Дробњаџима, (Вуковић, *ГПД*, 34), Пљевљима (Ћупић, *Пљевља*, 84), источној Херцеговини (А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, Београд 1964, 75).

заф̄а̄л̄ит (PP); *й̄м̄аш* ли се с *ч̄име поф̄а̄лит?* (Л); *ӯфати* ме *н̄е̄к̄а* нервџа (Л); *б̄й̄о* је *ӯва̄ћ̄ен* (Л); *б̄рз* је *к̄д* би га *ӯватӣо!* (Л); *ј̄ѣд*ва га *ӯв̄атисмо* (PP); је ли се *к̄а̄к̄ог* *п̄д̄сла* *прив̄атӣо?* (PP); *н̄е̄к* се *б̄н* *к̄њ̄й̄г̄е* *пр̄ивати!* (Л).

Примјери показују да редовно имамо *xв > ф* код основа *хвал-*, а паралелне примјере са *в* и *ф* код основа *хват-*.

Напоредност *в/ф* у овим примјерима карактеристика је и говора околине Колашина¹⁸, док је у Пљевљима редовно *xв > ф*¹⁹, супротно, у дурмиторским говорима судбина групе *xв* и на почетку ријечи, али и у медијалној позицији, везана је за изговор гласа *x* уопште²⁰, тако да је без разлике и код *хвал-* и код *хват-* основа група *xв* дала *в*²¹.

9. Р. Бошковић тумачи рефлекс групе *xв > ф* тиме што је „после преношења фрикативне артикулације на глас *в* – после извршеног једначења по начину образовања – фрикативна група *xф* изгубила свој први компонент. Према томе, у промени *xф > ф* била би, бар по резултату, нека врста дисимилације: редукције једног од двају фрикативних елемената и то оног који је због своје слабе артикулације био на удару”²².

10. На испитиваним подручјима забиљежели смо и примјере упрощавања ове сугласничке групе код глагола *схватити*:

св̄ати, *б̄д̄ж̄е* *д̄й̄јете!* (Л); *н̄й̄к̄а̄ко* да *св̄ат̄и* (PP); *св̄ат̄иш* ли ме? (Л); *св̄ати* ме! (Л, PP); *тр̄е̄б̄а* га *св̄атит* (PP).

ГЛАС *x* У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

11. У Лепенцу и Равној Ријечи глас *x* у медијалној позицији има различиту судбину – од примјера у којима се губи, преко оних гдје се супституише другим гласовима, до примјера у којима се чува у изговору.

¹⁸ Пижурца *ГОК*, 84–85.

¹⁹ Ћупић, *Пљевља*, 84.

²⁰ Јовановић, *Глас x на почетку ријечи у дурмиторским говорима*, 51.

²¹ Станић, *Ускочки*, 95; Вуковић, *ГПД*, 34.

²² Бошковић, *О природи и заменицима гласа x у говорима Црне Горе*, 9.

– *x->ø*: *на̀ддио* сам иг по шўми (Л); *й̀знебуа* й̀скочи пред *на̀с* (РР); *п̀дитај* ма̀ло (Л); нем̀о *ома̀нўт* (РР); *д̀лади* ти се ова̀ сўпа (РР); он је *ма̀нит* (Л); *г̀р̀ота* је и п̀дмислїт (Л); *ма̀ни* му да ста̀нє (РР); свє Тўрци онд̀а *по̀драше* (Л); од Ка̀тунскє *на̀ијє* (Л); пўне *ма̀уне* пасўља (Л); та̀ман *кїну* (РР); т̀о нам је *сна̀* (РР); *д̀-стра̀* нє смијє (РР); шєф *кўињє* (РР); ўзми *др̀а̀* (РР); шт̀о ўздану так̀о? (РР); *д̀додї* у п̀о нд̀ћи (Л); *з̀аману* рук̀ом (РР); *зав̀ати* ма̀ло вїшє (Л); ста̀лно *изна̀одї* (Л); й̀дў на *с̀ара-ну* (РР); свўд й̀ма *бѐара* (Л).

Супституција *-x-* гласовима *г* и *к* знатно је чешћа у мојковачком него бјелопољском селу. Спорадично, и у Равној Ријечи можемо чути понеки примјер, али преовладавају у тим позицијама примјери у којима се *x* губи без замјене.

– *x->к*: вєлик̀а ли *т̀рбука* (Л); *нектє̀ћи* т̀о рєче (Л); *тє̀кничкї* прєглед (Л); нєма̀м *ва̀здўка* (РР); лијєпа ли *коджука* (Л); колїкї си бї̀о ка̀д ти је *ма̀хека* дошла? (РР); шт̀а *др̀ктїи*? (Л).

– *x->г*: Ову замјену срећамо редовно у 3. лицу множине имперфекта, али знатно чешће у Лепенцу него у Равној Ријечи:

г̀двор̀агў да на̀м п̀дмогнў (Л); *д̀ћагў* доћ (Л); *нд̀сагў* вїле (Л); *бї̀јагў* та̀мо (РР, Л); *стај̀агў* с на̀ма (Л); *бї̀јагў* ли та̀мо? (РР); *леж̀агў* ў поље (Л); они *мїшљ̀агў* (РР).

– *x->в*: од *мўва̀* се нє можє жївљєт (РР); *ўво* (Л, РР); вїди је ли *сўво* (Л); у *гљўв̀* доба (Л); д̀обра ли *дува̀на* (РР); испод *п̀зуба* (Л, РР); с̀ав у нд̀в̀о *руво* (Л); *дов̀ати* тў лд̀пту (Л).

Глас *v* овдје се могао развити гласовним путем; након губљења *x* стварао се хијат, особито у групама *уо*, *уа*, који је превазилажен лабијализовањем и развијањем интервокалног *v*, за разлику од финалне позиције (*сўв*, *гљўв*) гдје нијесу постојали гласовни услови за развитак овог гласа, већ је он ту аналошког поријекла.

– *x->ј*: вријєдна ви је *сна̀ја* (Л); ўмр̀о сам *д̀-смїја* (Л); *Мїјајило* дође (Л); от којїг им је *сна̀ја*? (Л); не прєстајє *кї̀ат* (РР).

Чување гласа *x* у овој позицији биљежимо у примјерима: *сна̀хија*, *мех̀аника*, *Мет̀охија*, *з̀ахтјев*, на читавом подручју.

12. О судбини гласа *x* у оквиру сугласничке групе *-xv-* в. т. 8 и 10.

ГЛАС Х У ФИНАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

13. Сличну судбину као у медијалној, глас *x* биљежи и у финалној позицији у ријечи:

– *x>ø*: *òðmā* ћу *dòh* (PP); *bāci* га у *vř* *kūhē* (PP); *ù vř* терена (Л); *навр* *главē* (Л); *накијē* *будāлā* (Л); *нијаккијē* *људī* (Л); *свр* *три* *мјѣсēца* (PP), *òн* *ти* *е* *јēан* *од* *нāјбòлѣ* (PP); *òн* *је* *сирòма* (PP); *òпосли* *tò* у *јēан* *mā* (PP); *òн* *ти* *је* *од* *нāшијē* (PP).

– *x>g*: *навр* *нēђелē* (Л); *стрāг* га *пāс'ā* *влēра* (Л); *ù* *вр* *тавана* (Л); *òвијēг* *људī* (Л); *љүтијēг* *нēпријатēљā* (PP); *тй-јег* *гостīјү* (PP); *од* *мòвијēг* *пријатēљā* (Л); *кāкијēг* *чудā* (Л); *врāтīг* *се* *ўназад* (Л); *плāтīг* *јā* *дүг* (Л); *дħāг* *рēћ* (PP); *шħāвāг* *те* *нēшто* *пītāt* (PP); *глēдāг* *нēшто* (Л); *нēmām* *ни* *сītнијēг* *ни* *крүпнијēг* (Л).

– *x>k*: *нòвī* *кòжүк* (Л); *вēликī* *трбук* (PP); *прāvī* *сирòма* (к) (Л); *стārī* *плēк*, (Л).

Често се може чути од старијих информатора у Лепенцу -к у 1. лицу једнине аориста: *дòћок*, *пāдок*, *вīћок*, *дāдок*, *нāћок*, *глēдак*, *пòчек*, *òдок*, *знāдок*. Иначе је замјена гласом *k* уско лексички ограничена, а прави континуант гласа *x* је свакако сугласник *g*.

Барјактаревић у бихорској зони констатује да код православних нема гласа *x* ни у једном положају у ријечи и такође да није замијењен гласовима *k*, *g*²³. На другој страни, гласове *k* и *g* умјесто *x*, познаје већина других говора²⁴.

– *x>v*: *је* *ли* *сүв?* (PP); *мēшчини* *да* *је* *òн* *глүв* (Л); *скрòз* *је* *глүв* (PP).

14. Истовјетне прилике на говорним подручјима Лепенца и Равне Ријеке дозволиле су нам да, када је у питању глас *x*, ову област

²³ Д. Барјактаревић, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, ЗбФФП Ш, Приштина 1966, 40.

²⁴ Колашински (Пижурица, *ГОК*, 80–83), пивско-дробњачки (Вуковић, *ГПД*, 34–37), источноцрногорски (М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII (1935), 18–20), ускочки (Станић, *Ускочки*, 88–90), пљеваљски (Ћупић, *Пљевља*, 84).

посматрамо као цјелину; у оним пак случајевима гдје је постојала уочљивија разлика између мојковачког и бјелопољског села у погледу судбине гласа *x*, посебно смо је је апострофирали.

На основу прикупљене грађе методом традиционалне дијалектологије, дакле, снимањем аутентичног говорног израза говорних представника, дошли смо до закључка да сугласник *x* на подручју мојковачког Лепенца и бјелопољске Равне Ријеке није потпуно непознат. Развио се под утицајем књижевног језика, а могуће је да су близина и контакти са бјелопољским муслиманским становништвом, особито у Равној Ријечи, могли позитивно утицати на чување овог гласа.

15. Судбину гласа *x* посматрали смо у трима стандардним позицијама – иницијалној, медијалној и финалној. На основу прикупљеног материјала закључујемо да су у иницијалној позицији, паралелно са употријебљеним гласом *x*, фреквентни и примјери испуштања ове фонеме.

У медијалној позицији поред губљења овог гласа, што је чешћи случај у Равној Ријечи, јављају се примјери његове супституције гласовима *k*, *z*, *v*, и *j*, што смо као фреквентнију појаву забиљежили у Лепенцу.

У финалној позицији, поред примјера губљења фонеме *x* и у Лепенцу и Равној Ријечи, у мојковачком селу забиљежили смо сугласник *z*, као најчешћи континуант гласа *x*, а каткад и *k* (*k* је најчешће у 1. лицу једнине аориста: *дóћок*, *пáдок*, *вићок*, *дáдок*, *наћок*, *гледок*, *пòчек*, *òдок*, *знáдок*).

На нашем терену је, дакле, поред примјера изговора гласа *x*, честа појава губљења или супституције изворног *x*, а насупрот томе, нијесмо забиљежили појаву тзв. секундарног *x*²⁵.

Предочили смо и судбину гласа *x* у оквиру сугласничких група *xv* и *xt*, такође зависно од позиције (иницијалне, медијалне или финалне). На основу изученог материјала дошли смо до закључка да група *xv* у лепеначко-равноријечком говору даје *v* или *φ*, без обзира на то да ли се налази у иницијалној или медијалној позицији.

²⁵ Појаву секундарног *x*, као релативно честу, забиљежи Николић у говори-ма србијанског Полимља, (М. Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ XXXVII, Београд 1991, 271).

Прикупљени материјал показује да редовно имамо $xv > \phi$ код основа *хвал-* а паралелне примјере са *v* и *ϕ* код основа *хват-*.

Глас *x* и његови супституенти на дијалекатском подручју Лепенца и Равне Ријеке представљен је и компарирањем са стањем у другим, мање или више сродним, говорима на сјеверу Црне Горе и на тај начин створена јаснија слика о судбини гласа *x* на испитиваном подручју у контексту других, досад проучених сјеверноцрногорских говора.

ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић Данило, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, ЗбФФП III, Приштина 1966, 9–79; *Морфолошке и синтаксичке особине*, ЗбФФП IV, Приштина 1967 1–39.

Белић Александар, *Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика*, Научна књига, Београд 1969.

Бошковић Радосав, *О природи, развитуку и заменицима гласа x у говорима Црне Горе*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград 1978.

Вујичић Милош, *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, ЦАНУ, Подгорица 1995.

Вуковић Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938–1939, 1–114.

Вушовић Данило, *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 1–71.

Ивић Павле, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956.

Јовановић Миодраг, *Глас x на почетку ријечи у дурмиторским говорима*, V научни скуп „На извору Вукова језика”, Жабљак 2006, 43–54.

Јовановић Миодраг, *Консонантски систем копиљско-гостиљског говора*, у: *Актуелна правописна и језичка питања*, Споне, бр. 5–6, година XXVI, Никшић 1994, 175–189.

Милетић Бранко, *О васојевићком и бјелополском говору*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића за 1935. и 1937. годину.

Милетић Бранко, *О говорима Црне Горе (Бијело Поље, Васојевићи, Црмница)*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића: II (1935), 13–16; IV (1937), 21–25; V (1937), 30–32.

Николић Мирослав, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ XXXVII, Београд 1991, 1–548.

Пецо Асим, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, Београд 1964, 1–200.

Пешикан Митар, *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗбМСФЛ, XXII/1, Нови Сад 1979, 149–169.

Пижурица Мато, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 2, Титоград 1981, 1–248.

Поповић Душанка, *Консонантски систем села Подгоре*, Српски језик, број 9/1–2, година IX, Београд 2004, 267–283.

Радојичић Бранко, *Географија Црне Горе. Друштвена основа и регије*, ДАНУ, Подгорица 2002.

Секулић Момир, *Неке особености говора Бијелог Поља*, Часопис „Токови” књ. 2–3, св. 1, Иванград 1971, 165–176.

Станић Милија, *Ускочки говор I*, СДЗб, књ. XX, Београд 1974, 1–259.

Стевановић Михаило, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII (1935), 1–129.

Ђупић Драго, *Осврт на бјелопољски говор у Црној Гори*, Српски језик, бр. 9/1–2, година IX, Београд 2004, 515–519.

Ђупић Драго, *Основне особине говора Пљеваља*, ЦАНУ, Гласник Одјељења умјетности, књ. 8, Подгорица 1988, 79–107.

Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању (Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), Одјељење умјетности, књ. 3, ЦАНУ, Титоград 1984, 1–259.

СКРАЋЕНИЦЕ

ГОК – Говор околине Колашина

ГПД – Говор Пиве и Дробњака

ДАНУ – Дукљанска академија наука и умјетности

ЗбМСФЛ – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

ЗбФФП – Зборник Филозофског факултета у Приштини

ЈФ – Јужнословенски филолог

Л – Лепенац

РР – Равна Ријека

СДЗб – Српски дијалектолошки зборник

ЦАНУ – Црногорска академија наука и умјетности

Danijela RISTIĆ

ABOUT SOUND *h* AND IT'S SUBSTITUENTS IN SPEECH OF LEPENAC (MOJKOVAC) AND RAVNA RIJEKA (BIJELO POLJE)

Summary

The work is engaged in the analysis of the most prominent sound in the consonant system – sound *h* and it's substituents in a material of dialect area of Mojkovac's Lepenac and Bijelo Polje's Ravna Rijeka, situated on crossroad between elder and younger Stokavian dialect. It shows unequal destiny of sound *h* depending on it's position in a word (initial, medial or final), whereas examples of it's maintainance, complete disappearance or substitution by *v*, *j*, *f*, *k* and *g* are registered. Following de-

stiny of sound *h*, it's reflexes within consonant groups *ht* and *hv* are discussed. Although we treated studied dialect areas as a whole, being engaged in this issue, the work emphasizes frequent touching, but also individual divergent features. We, also, did not study destiny of consonant *h* in speech of Lepenac and Ravna Rijeka isolatedly, but comparing it with condition in others, more or less similar, so far studied speeches on North of Montenegro.

Key words: sound *h*, Lepenac, Ravna Rijeka, initial position, medial position, final position, substituents *v, j, f, k, g*, consonant groups *hv, ht*